

't Inschrien

2015 / 4

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is een kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Willy Ahlers, Geert Bekkering, Hilda Ferwerda, Jan Hinke en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:

Willem Bulter, Jan Hinke, Henk Kamp, Jo Klein Sprokkelhorst, Bastiaan Willink, Frank van Zuijlen.

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Bernard Westrek, voorzitter
Janny Willemsen, secretaris
Willem Wondergem, penningmeester
Marty van Dijken, PR
Theo van Stapele, lid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Telefoon: 074- 2914014
Rabobank rek.nr. 12 95 76 379

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl
Soos: iedere maandag 10.00 - 14.00 uur

Het abonnement is bij het lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost 27,50 euro per lid, met partner 33,50 euro, jeugdleden tot 21 jaar 10 euro. Losse nummers zijn voor 5 euro verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 11 januari 2016 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

125 jaar Lambertuskerk Hengelo met dank aan Stork Jan Hinke	3
Gerrit Jan van Heek, de belangrijkste Enschedese ondernemer van zijn tijd Bastiaan Willink	6
Jeugdherinneringen van Annie Averink Verteld aan- en opgeschreven door haar zus Jo Klein Sprokkelhorst	12
Jacob van der Goot, architect / bouwmeester Frank van Zuijlen	19
Goorse klok bij OKT Henk Kamp	24
Een eenvoudige spraakkunst van het Twents Willem Bulter	26

Foto omslag: Gerard C. Krol (1882-1950) 60x50 cm Boerderij
Riesmansskotten Lonneker verzameling OKT.

125 jaar Lambertuskerk Hengelo met dank aan Stork

Jan Hinke

Dit jaar werd herdacht dat 125 jaar geleden de neo-gotische Lambertuskerk werd gebouwd. Met een uitgebreid feestprogramma werd in september stil gestaan bij het jubileum van dit beeldbepalende monument in het centrum van Hengelo. Als thema was gekozen voor: vieren – verbinden – vooruitzien, waarbij met 'verbinden' vooral de band met de gehele bevolking van Hengelo werd geaccentueerd. Dat ook al bij de bouw in 1890 meer partijen betrokken waren dan alleen het katholieke volksdeel, blijkt uit een krantenverslag uit die tijd. Het betreft een artikel in het katholieke blad *De Tijd* van 28 juli 1890, geschreven door Alphons Ariëns. Deze Enschedese kapelaan was in zijn beginjaren tevens correspondent voor *De Tijd* als het ging om kerkelijk nieuws uit Twente. Uit zijn artikel blijkt dat Ariëns zeer onder de indruk was van de mogelijkheden, die C.T. Stork aan zijn medewerkers bood om te sparen. Wij laten het artikel hieronder in zijn geheel volgen.

De nieuwe St. Lambertuskerk te Hengelo (0.)

in: *De Tijd*, 28 juli 1890, rubriek: KERKNIEUWS. Binnen eenige dagen viert het katholieke Hengelo een schoon feest.

De nieuwe kerk is voltooid! De laatste steigers zijn weggebroken; de gewelven beschilderd: de hoge ramen in de zijbeuken prijken met veel kleurig grisaille. Niets ontbreekt meer aan de hoge hallenkerk dan dat de hand en het woord van Utrechts doorluchtigen kerkvoogd haar

stempelen tot een Huis van God; en die wijding zal haar den 29^e a. s. geschonken worden. De grootsche bouw heeft een treffende geschiedenis achter zich.

Vóór 14 jaren stond op een gedeelte van de plek, die nu de nieuwe tempel beslaat, een armoedige waterstaatskerk, veel te klein voor het steeds toenemend getal der geloovigen, veel te nietig ook voor hun warm godsdienstig gemoed. De geloovigen waren voor 90 pCt fabriek- arbeiders of kleine ambachtslieden en nering- doenden, en de overige 10 pCt mochten, op een enkele uitzondering na, niet bemiddeld heeten. In kas was zelfs geen dun laagje zilver, om den bodem te bedekken.

"Geen nood", dacht de herder, die zijn schapen kende, "wij zullen met een penning-vereening beginnen." Vijftien knapen gingen wekelijks huis aan huis een offertje vragen, en blijmoedig zonderden ouders en kinderen een kleinigheid van hun weekloon af als bijdrage voor het nieuwe Godshuis.

Toen dit zeven jaar geduurd had, werd een aanzienlijk terrein aangekocht, dat - in verbinding met een ander, waarvan de aankoop later zou volgen, - groot genoeg was, om een waardigen tempel te dragen. De bankenhuur was gestegen tot het hooge cijfer van bijna f 6000; hierin vond de herder reden om de penning- vereening voorloopig te staken.

Nu drie jaar geleden evenwel deed de pastoor opnieuw een beroep op de edelmoedigheid van zijn gemeentenaren, en ofschoon zij dat jaar nog f 1000 meer voor de banken betaalden - in de

St. Lambertuskerk in de jaren '50, gezien vanuit de Telgenflat aan de Markt. Foto Museum Hengelo.

*Alphons Ariëns als neomist (pas gewijd priester) in 1882.
Foto Offenbergh Amsterdam.*

volgende twee jaren klom het cijfer zelfs tot ruim f 8000 - brachten zij den pastoor f 10,000 extra in klinkende munt aan huis. Het was in die dagen geregeld avondzitting aan de pastorie. Een halfuur nadat de fabriek was stop gezet, kwamen ze aandragen, de een met een goud tientje, de ander met een bankje van f 25, een derde met een briefje van f 100, enz., - ieder gewoonlijk met vijf maal meer dan men berekend had.

De pastoor begon te cijferen en zag met voldoening dat de fundamenten gelegd konden worden. Altijd van een kerk zonder toren!

„Met uw verlof," riep het volk, "waarom de toren niet?". "Omdat daarmee f 18,000 gemoeid zijn". „Is het anders niets" luidde het antwoord. „Die zullen we wel bijpassen."

En het volk bleef weder borg voor f 6000 drie jaar lang; en maand op maand vloeide er zóóveel goud uit de beurzen dier arbeiders en kleine neringdoende lieden, dat de metselaar de eene steenlaag op de andere kon leggen, totdat eindelijk Hengelo het kruis 300 voet hoog in de lucht zag verrijzen.

Ter zelfde tijd kwam nog jaarlijks f 1500 binnen aan giften onder de heilige diensten, zoodat de hengelosche Katholieken - de eerste f 10,000 buiten rekening gelaten - nog weldra drie jaren achtereen niet minder dan f 18,000 jaarlijks hebben bijgedragen.

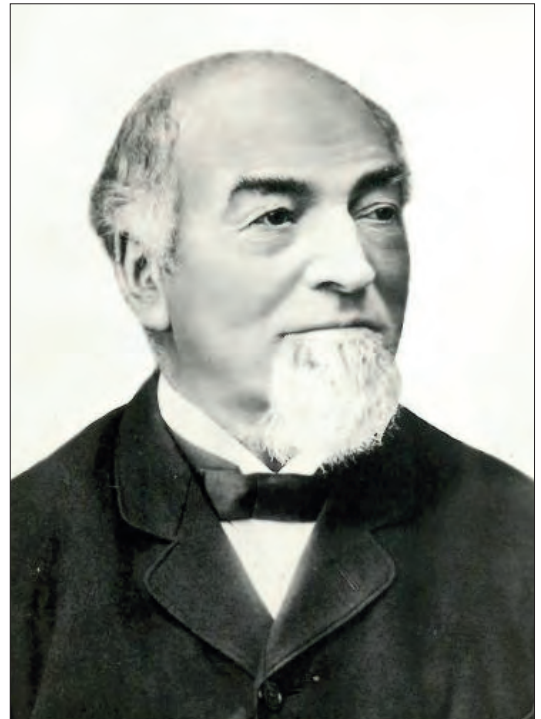
Dit was nog niet genoeg voor den edelmoedigen geest der bevolking.

Toen de bouw van het voorportaal een paar meter boven den grond gevorderd was, meenden eenige jongelieden dat een beeld van Hengelo's patroon vóór in den gevel een bijzonder goede uitwerking zou hebben [onleesbaar] f 300 bijeengebracht.

De meisjes legden op haar beurt een extra-spaarpenny ter zijde. Spoedig volgde een bestelling van twee geschilderde ramen, elk van f 400.

Langs anderen weg kreeg de kapel van Sint-Jozef de haar passende versiering, weder twee kostbare ramen.

Voor de vensters van het priesterkoor waren er twee aan bod. De zaak werd aldus geregeld, dat de een het glas voor zijn rekening nam - een ge-

C.T. (Charles Theodorus) Stork (1822-1895), (mede)directeur van de machinefabriek Gebr. Stork & Co te Hengelo.

Gezicht op de St. Lambertuskerk en de Enschedesestraat, komende van Enschede ca. 1900. Foto Museum Hengelo.

schenk van niet minder dan f 3600 - en de ander voor een prachtige parketvloer zou zorgen. In weinig maanden tijds was men zoo ver gevorderd, dat de gansche kerk van gebrand glas zou worden voorzien, hing een zware nieuwe klok in den hoogen toren, waren gewelven en muren ge- polychromeerd en tal van meubelen besteld! En aldus is het geschied, dat een gemeente van nog geen 700 huisgezinnen, voor het meerendeel behoorende tot den fabrieks-arbeidersstand, den heer Te Riele, van Deventer, kon opdragen, een schoone imitatie van de munstersche Ueberwas-serkirche over te planten op hollandschen bodem, al gingen met den aankoop van terreinen, met den bouw en de versiering tot op dit oog- nelijk niet minder dan f 170,000 gemoeid! Een heerlijk bewijs voorwaar van hetgeen een- drachtige samenwerking vermag, waar edele geestdrift de harten ontvlamt! Want het is wel dááaraan uitsluitend te danken, dat de toren van Sint-Lambertus zoo fier het twentsche landschap overschouwt. Zag Paus Innocentius eenmaal de waggelende kerk Gods in stand gehouden door de hand van heilige mannen, Franciscus en Dominicus - van Hengelo's kerk kan men getuigen, dat zij staat: door de hand van al haar geloovigen. Zij rust

niet zoozeer op het bankpapier van den rijke, maar vooral op de dubbeltjes en kwartjes van den arbeider, op de spaarpennings der eenvoudige dienstbode, op den onbekrompen steun van jong en oud. Als de moeder voor haar gezin bijdroeg, dan telde zij het kind in de wieg mede, opdat ook over diens hoofd de zegen Gods zou afdalen.

Wie wenscht de vrome moeder niet toe, dat haar bede vervuld worde?

Wie juicht niet van harte met ons mede: Heil den Katholieken van Hengelo!

Wat wij gezegd hebben over de aanzienlijke giften der hengeloosche arbeiders, mag bij menigeen wel groote bevreemding gewekt hebben. Waar vindt men veel fabriekarbeiders, die f 600, f 1000 en meer nog op zij weten te leggen? Dat dit in Hengelo voorkomt, is, naar ik meen, hoofdzakelijk te danken aan de schrandere humaniteit van den heer Stork, die èn door zijn participatie-systeem èn door zijn spaarbank (5 pCt) van zijn beste arbeiders (als ik zoo zeggen mag) kleine kapitalisten weet te maken. Een zaak van buitengewoon sociale beteekenis! De fabriek, die den middelstand decimeert, brengt hem terug langs een anderen weg.

Gerrit Jan van Heek, de belangrijkste Enschedese ondernemer van zijn tijd

Bastiaan Willink

.....

Bij de herdenking van de honderdste sterfdag van de Twentse textielabrikant Gerrit Jan van Heek (1837-1915) kan de vraag worden gesteld, hoe belangrijk de grote man van Van Heek & Co eigenlijk is geweest voor de opbouw van de industrie in Twente en Enschede. Aan Van Heek als ondernemer is zeker aandacht besteed, bijvoorbeeld door Van Schelven [1] en Rossel [2]. Maar terwijl de eerste hem, in zijn geschiedenis van Van Heek & Co [3], niet los van zijn compagnons heeft behandeld en hij slechts een korte biografie van hem schreef, behandelde de tweede Van Heek vooral als een archetypische textielondernemer, die in veel opzichten niet afweek van zijn eveneens protestantse, paternalistische concurrenten. Waarin onderscheidde Van Heek zich als ondernemer van zijn tijdgenoten?

Rond 1860 ontstond de eerste Nederlandse groot-industrie, een samenhangend geheel van spinnerijen, weverijen en machinefabrieken, waarbij de Twentsche Bankvereniging vooral later een belangrijke rol speelde. De grondleggers hiervan waren, naast Charles Stork (1822-1895) – die zeer belangrijk was voor de bontweverij, maar ongetwijfeld nog belangrijker als stichter van de machinefabriek met zijn naam – en B.W. Blijdenstein jr. (1811-1866), de stichter van de Twentsche Bank -, vooral fabrikanten uit Enschede, waarbij de drie oprichters van Van Heek & Co een hoofdrol speelden.

Onderkoning van Twente

De firma Van Heek & Co – gevestigd in 1859 – was geen stoompionier. Het was wel een van de fabrieken die gespaard bleven bij de grote brand van Enschede in 1862, toen vrijwel de gehele stad in vlammen opging [4]. Terwijl andere fabrikanten het niet meer opbrachten om opnieuw te beginnen, ontwikkelde de jonge Gerrit Jan van Heek – toen 24 – zich tot één van de drijvende krachten tijdens de wederopbouw. Met niet-aflatende ijver en een groot inzicht in alle relevante aspecten van het ondernemerschap groeide hij uit tot de belangrijkste fabrikant van Twente.

Gerrit Jan van Heek was rond 1900 ook de belangrijkste filantroop van Enschede. Volgens overlevering schonk hij vaak grote bedragen ondershands, al was de moderne badinrichting aan de Zuiderhagen (1892) voor iedereen goed zichtbaar. Na zijn dood bleek dat hij een flinke som geld beschikbaar had gesteld om er een park mee aan te

Gerrit Jan van Heek, portret van L.J. Bruna uit 1889.

leggen – het latere G.J. van Heekpark –, zoals eerder zijn oudere broer Hendrik Jan het Volkspark aan de stad Enschede had geschonken. Maar alle schenkingen vallen in het niet bij de werkgelegenheid die de firma Van Heek & Co verschaftte. In 1910, aan het einde van Gerrit Jans leven, was Van Heek & Co waarschijnlijk het grootste bedrijf van Nederland met 2639 werknemers [5].

Gerrit Jan werd op z'n 10de wees (zijn moeder was al een dag na zijn geboorte overleden), waarop zijn

23 jaar oudere broer Hendrik Jan zich over hem ontfermde. Die zorgde ervoor dat de jongen een gedegen opleiding kreeg. In 1859 stierf Hendrik Jans vrouw, de talentvolle schilderes Christina Alida Blijdenstein, met hun eerste kind in het kraambed. Hendrik Jan kon zich nu volop wijden aan de in datzelfde jaar opgerichte firma, alsook aan het inwerken van zijn jongste broer. Toen na zijn dood in 1872 bleek dat hij deze ook nog eens tot enig erfgenaam had gemaakt, werd Gerrit Jan van Heek waarschijnlijk in één klap, met bijna 7 ton kapitaal in de firma Van Heek & Co, de vermoedste fabrikant van Enschede. Na het overlijden van de middelste broer Herman (1816-1882) werd Gerrit Jan de leidende firmant van het grootste bedrijf van Enschede.

Veelzijdig ondernemer

De jongste van de fabrieksstichters was als ondernemer veelzijdig. Nadat hij het gymnasium in Deventer had doorlopen, een jaar op de Webeschule in het Duitse Mühlheim am Rhein had gezeten en anderhalf jaar stage had gelopen in de katoenfabrieken van Lancashire, werd hij medefirmant van Van Heek & Co, waar hij de technische man in de leiding werd. Hij ontwikkelde zich echter tot een expert in alle aspecten van het bedrijf. Dat hij bij de bouw van de eerste stoomweverij in 1858-59 – hij was toen 21 – al van alle markten thuis was, blijkt onder meer uit een brief die hij op 18 februari 1859 aan zijn neefje Bram Ledeboer schreef: ‘... ik had plan om reeds in het begin dezer week in Deventer te komen, doch door de komst van den Heer Rye, die de machinerie bij Stroink en Blijdenstein geleverd heeft, is die reis uitgesteld. Met den Heer Rye waren wij wel genegen een contract, voor het leveren van machine, drijfwerk en goten te sluiten, doch die Heer heeft heeden daarvoor zulk een hoogen eisch gedaan dat er misschien niet van komen zal... Mogten wij geen accoord met Rye krijgen, zoo vertrek ik spoedig naar Engeland, om machine- en drijfwerk te koopen.’ [6] In andere brieven schrijft Gerrit Jan over de jacht en ook wel over het leven in het provinciestadje Enschede, maar altijd krijgt het bedrijf in opbouw, in al zijn facetten, de volle aandacht. Behalve in de expansie van Van Heek & Co heeft Gerrit Jan van Heek een belangrijke rol gespeeld bij de opbouw van andere textielondernemingen, en zo de invloed van het omvangrijke moederbedrijf

nog eens sterk vergroot. In 1865 zetten Dirk en Jan Harmen ter Horst uit Rijssen een jutestoomspinnery op met Van Heek-geld, die later werd uitgebreid met een juteweverij. Voorts richtten Van Heek en Ter Horst tezamen in 1882-1883 de Westfälische Spinnerei & Weberei op in het net over de grens gelegen plaatsje Ahaus; G.J. stelde twee van zijn schoonzoons aan als directeur. Intussen hadden de broers Mathieu en Gerrit van Delden in 1872 resp. 1879, met onmisbare steun van Van Heek & Co, textiel fabrieken opgericht in het nabije Gronau, die rond 1900 behoorden tot de grootste textielbedrijven van Duitsland.

Terwijl het percentage van de effecten en deelnemingen in andere bedrijven vóór de dood van broer Hendrik Jan 13 tot 19% van de activa van Van Heek & Co bedroeg, steeg dit in 1873 tot 24%, en zelfs tot 50% in 1902 en 1904 [7]. Na Gerrit Jans overlijden in 1915 nam dit percentage weer af tot 40 en minder. We mogen aannemen dat hij degene is geweest die primair verantwoordelijk was voor dit lucratieve beleid.

Zeker is dat Gerrit Jan van Heek de voornaamste beslisser was toen het erop aankwam zijn zonen aan goede banen te helpen. Zijn zonen Jan Bernard (1863-1823) en Ludwig (1871-1931) werden opgenomen in de directie van Van Heek & Co. Met de oprichting van de Boekelosche Stoombleekerij in 1889, waar zonen Henny (1864-1930) en Willem Helmig (1865-1929) de leiding kregen, ontwikkelde zich een andere dimensie aan het Van Heek-imprium. Daardoor was Van Heek & Co in beginsel niet meer afhankelijk van andere finishing-bedrijven. Voor de drie zonen uit zijn tweede huwelijk – Jan Herman (1873-1957), Gerrit Jan (1880-1958) en Arnold Helmig (1882-1972) – werd in 1897 de firma G.J. van Heek & Zonen (Rigtersbleek) uit de grond gestampt.

Succesvolste Twentse ondernemer van zijn tijd?

Tot dusver zijn weinig vergelijkingen gemaakt tussen de zakelijke successen van de grote Twentse textielbedrijven. De bewaard gebleven archieven zijn nogal verschillend van aard en omvang, wat geleid heeft tot een reeks nauwelijks met elkaar te vergelijken historische publicaties over de grote Twentse textielondernemingen [8]. Mede daarom is het niet eenvoudig het succes van Gerrit Jan van Heek als ondernemer af te zetten tegen dat van zijn concurrenten.

In de tijd dat G.J. de belangrijkste firmant was (in de periode 1872-1915) bedroeg het gemiddelde rendement 5,8%, een mooi percentage als we het zoals Van Schelven vergelijken met het rendement op de niet-aflosbare staatsschuld dat hooguit 4% was [9]. Bij zijn dood bedroeg het vermogen van Gerrit Jan van Heek het enorme bedrag van f 16.942.173,91, waarvan f 13.397.738,- was vastgelegd in Van Heek & Co en Van Heek-Rigtersbleek [10]. Als we dit relateren aan de f 70.111,- die hij in 1859 in Van Heek & Co investeerde, dan is sprake geweest van een onvoorstelbare groei van 24.165%. We kunnen een indruk geven van de zakelijke prestaties van G.J.'s belangrijkste Enschedese tijdgenoten Albert Jan Blijdenstein, Engbert Jannink, Nico ter Kuile en Helmich August van Heek. Ook dezen profiteerden van een zeldzame periode van langdurige economische groei, en omdat ze tevens bijna allen ongeveer even oud werden als Gerrit Jan van Heek kunnen macro-economische factoren geen verklaring bieden voor de onderlinge verschillen in hun succes.

Albert Jan Blijdenstein

Albert Jan Blijdensteins vader had in 1857, na Stroink, de tweede stoomweverij van Enschede

Albert Jan Blijdenstein, (1829-1896).

laten bouwen. Hij overleed nog datzelfde jaar, waarna zijn jongste zoon Albert Jan (1829-1896, hierna AJB) de zaak op zijn 28ste overnam. AJB had bij zijn intree slechts f 19.199,- ingebracht [11]. In de erop volgende jaren nam AJB's kapitaal snel toe, tot hij in 1864 de weduwe van zijn vader passeerde met f 126.777,- aan eigen inbreng. Het rendement van Blijdenstein & Co bedroeg in de periode 1860-1896 5%.

In zijn Memorie van Successie werd Albert Jan Blijdensteins vermogen bepaald op f 726.178,35 [12]. Al met al heeft Blijdenstein als ondernemer veel bereikt, maar zijn prestatie valt in het niet bij die van Van Heek.

Engbert Jannink

Engbert Jannink (1836-1911) moest vanuit een (nog) minder gunstige positie beginnen dan Blijdenstein. Ook hij kwam jong – na de dood van zijn vader in 1866 – alleen aan het roer van het familiebedrijf Gerh. Jannink & Zonen te staan [13]. In 1872-1874 wankelde dat met een cumulatief verlies van f 128.661,-

Het bedrijf blijkt in het begin jaren van de jaren 1870 gered te zijn door Margaretha Hermina van Heek-ter Kuile, de weduwe van Gerrit Jan van Heek (1780-1851), één van de firmanten van de oude firma H.J. van Heek & Zonen (en oom van zijn beroemdere naamgenoot). Haar aandeel in de kapitaalvoorziening nam in 1878 toe tot f 95.550,-, terwijl Engbert Jannink toen zelf voor slechts f 13.849,86⁵ deelnam [14].

Na de dood van de weduwe stapten de erven Van Heek-ter Kuile uit het bedrijf en nam Jannink het hoofdaandeelhouderschap over. Zijn inleg steeg van f 153.376,84⁵ in 1885 via f 491.925,84 in 1889 tot f 1.118.181,13⁵ in 1899. De winst bedroeg na 1905 meestal meer dan f 150.000,-. In 1900 was de nieuwe weverij/spinnerij aan de Haaksbergerstraat een mijlpaal in de successenreeks van Engbert Jannink. Bij zijn dood in 1911 was zijn vermogen gegroeid tot f 1.754.130,83⁵, wat neerkomt op een astronomische groei van 12.665% ten opzichte van zijn eerste kapitaal inleg in 1878, een percentage van bijna dezelfde orde van grootte als de eerder berekende kapitaalgroei van Gerrit Jan van Heek [15].

Nico ter Kuile

Een volledige tijdgenoot van Gerrit Jan van Heek was Nico ter Kuile (1836-1915). Omdat

Engbert Jannink, (1836-1911).

domineeszoon Ter Kuile niet al teveel persoonlijk kapitaal bezat, verbond hij zich met compagnons in steeds grotere firma's: allereerst met Benjamin Jannink (van 1856 tot 1866) en later met Herman Jurian Stroink (van 1866 tot 1880) en Hendrik Jan Morsman (van 1880 tot 1894). In 1894 richtte hij ten slotte de firma Nico ter Kuile & Zonen op, waarin hij eindelijk de baas was.

In 1908 werden bij Nico ter Kuile de eerste automatische Northrop-getouwen opgesteld en in 1913 was het bedrijf, na Van Heek & Co, met 1536 getouwen de grootste weverij van Enschede [16]. De fabrieksgebouwen lagen tegenover de fabriek van Blijdenstein & Co en wisselden elkaar af met die van Van Heek & Co langs de spoorlijn naar Gronau.

Van de administratie van Nico ter Kuile is weinig bewaard gebleven. De sterke groei van het bedrijf van Nico ter Kuile kan wel worden geïllustreerd aan de hand van het aantal getouwen in 1913.

Daarnaast was er het persoonlijk vermogen van f 1.063.731,98⁵ bij Ter Kuiles dood in 1915 [17]. Wat

dat betreft bleef hij achter bij Engbert Jannink in 1911, maar was hij wel weer succesvoller dan Albert Jan Blijdenstein in 1896.

Helmich August van Heek

Ten slotte kunnen we Gerrit Jan van Heek vergelijken met een nabij familielid: zijn neef Helmich August van Heek (1840-1917). Het bedrijf Gebr. van Heek, aanvankelijk van zijn veel oudere broers Pieter Egbert (1829-1888) en Hendrik Jan van Heek (1830-1875), – had bijna eenzelfde beginpositie gehad als Van Heek & Co. De beide neven hadden toen voor een totaal andere strategie gekozen: Hein 'wilde het klein doen' – zonder stoommachine –, en zijn oudere broer Piet heeft hem niet op andere gedachten kunnen brengen. Alles veranderde toen hun jongste broer Helmich

Nicolaas ter Kuile (1836-1915) en zijn echtgenote Anna Catharina ter Kuile-Blijdenstein (1837-1899).

August (1840-1917) bij de firma kwam. Het min of meer slapende bedrijf werd door hem nieuw leven ingeblazen toen de eerste 88 stoomweefgetouwen in 1881 begonnen te stampen. Nadat in 1885 een nieuwe weverij was gebouwd, begon het bedrijf in snel tempo te groeien. Rond 1900 telde Schuttersveld 468 stoomgetouwen en 21.300 spullen. Het aantal werknemers nam daarna toe van

236 in 1890 tot 678 in 1924 [18].

Van Gebr. Van Heek-Schuttersveld is weliswaar veel archiefmateriaal overgeleverd, maar daaronder bevinden zich geen documenten waaruit kapitaal, winst of rendement af te leiden vallen, zoals grootboeken en balansen [19]. Gelukkig zijn er wel andere documenten. Vooral rond de Eerste Wereldoorlog blijkt Helmich Augusts kapitaal dramatisch in omvang te zijn toegenomen (de inflatie bedroeg in 1914-1920 echter bijna 100%). Terwijl het in 1904 f 1.908.327,79 had omvat, waarvan f 1.236.141,57 was vastgelegd in het bedrijf – wat al aanzienlijk meer was dan de vermogens van Blijdenstein, Jannink en Ter Kuile –, bedroeg het saldo bij zijn dood in 1917 f 4.114.981,11, wat hem na Gerrit Jan van Heek tot de rijkste onder-

Helmich August van Heek (1840-1917).

nemer van Enschede maakte [20]. Helmich Augusts succes bij het uitbouwen van Gebr. van Heek bestempelt hem zeker tot één van de belangrijkste ondernemers van zijn tijd.

Als de onmiskenbare successen van zijn concurrenten vergeleken worden met die van Gerrit Jan van Heek, blijkt deze naar absolute en relatieve maatstaven – zoals bedrijfsrendement, uiteindelijke vermogensomvang en vermogensgroei – de

succesvolste Enschedese ondernemer van zijn tijd te zijn geweest.

Veelzijdigheid

Veel belangrijke fabrikanten waren niet alleen firmant, maar vervulden ook functies in het publieke leven. Vooral Albert Jan Blijdenstein en Gerrit Jan van Heek maakten zich verdienstelijk op andere gebieden dan de textielindustrie.

Blijdenstein was voorzitter van de Twentse Kamer van Koophandel, en oprichter en – van 1889 tot 1895 – voorzitter van de Heide Maatschappij. Hij werd bovendien in 1866 lid van de Provinciale Staten en nam van 1878 tot 1895 zitting in de Eerste Kamer.

Maar ook in het aantal nevenfuncties overtrof Gerrit Jan van Heek zijn Twentse tijdgenoten. Hij beijverde zich sterk voor het onderwijs in Enschede, met als resultaat o.a. de oprichting van de Twentsche Industrie- en Handelsschool in 1864. Verder was Van Heek medeoprichter van de Heidemij en, in 1888, ook van de belangrijke werkgeversvereniging van Enschede. Tevens was hij lid van de Provinciale Staten – maar liefst van 1869 tot 1895 – en vervolgens van de Eerste Kamer (1895-1903), als opvolger van zijn vriend Charles Stork. Ook was hij actief als commanditair vennoot van de Twentsche Bank en daarenboven (als commissaris) verbonden aan verschillende spoorwegmaatschappijen.

Het moet alleen met een superieur planningsvermogen mogelijk zijn geweest de zeer grote bedrijven die hij bezat, of waarin hij concessies had, goed op de rails te houden, terwijl hij daarnaast (er waren nog geen auto's) op allerlei plaatsen meebestuurde. Vaak had hij het laatste woord.

De ondernemers uit de tweede helft van de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw worden vaak over één kam geschoren en eenzijdig gereduceerd tot roofzuchtige boeven, terwijl ze ontegenzeggelijk ook hun verdiensten hebben gehad.

Sommigen van hen waren in zakelijk opzicht succesvoller dan anderen. In zijn eigen tijd werd Gerrit Jan van Heek beschouwd als een grote ster, niet alleen als ondernemer maar ook op veel andere gebieden. Zijn grote inzet, visie en veelzijdigheid verdienen het om opnieuw gewaardeerd te worden.

Noten:

1. A.L. van Schelven, 'Heek, Gerrit Jan van,'

- Biografisch Woordenboek van Nederland, deel 1, Den Haag 1979, 234-236.
2. Siebe Rossel, 'Gerrit Jan van Heek (1837-1915). Protestant, liberaal of patriarch?' in: Paul Werkman en Rolf van der Woude (red.), *Geloof in eigen zaak. Markante protestantse werkgevers in de negentiende en twintigste eeuw*, Hilversum 2006, 53-96.
 3. A.L. van Schelven, *Onderneming en familisme. Opkomst, bloei en neergang van de textielonderneming Van Heek & Co te Enschede*, Leiden 1984.
 4. Zie over de stadsbrand: H.G. Hartman, *Enschede's ontstaan, bloei en verwoesting*, Dordrecht 1862, waarin ook een plattegrond van de stad na de brand is opgenomen, met daarop de gespaarde fabrieken.
 5. Van Schelven, *Onderneming en familisme*, vermeldt dit feit op blz. 51, maar noemt geen bron. In een gesprek raadde de auteur me aan om op bepaalde plekken te zoeken, maar deze naspeuringen hebben tot dusver geen resultaat gehad. Inmiddels is gebleken dat de Maastrichtse firma Regout al in 1877 2549 werknemers had. Er wordt doorgezocht naar andere cijfers
 6. De geciteerde brief bevindt zich in het Van Heek-archief op Zonnebeek bij Enschede. Veel zakenbrieven bevinden zich in het Van Heek & Co-archief in het HCO, hoewel de brieven uit 1880-1900 (juist de firmantenperiode van Gerrit Jan van Heek) verdwenen zijn. Men kan zich afvragen of deze moedwillig (door hemzelf?) zijn vernietigd, bijvoorbeeld om pottenkijkers te weren.
 7. Van Schelven, *Onderneming en familisme*, 159
 8. Na het pionierswerk van Burgers over de Koninklijke Stoomweverij van de Salomonsons uit 1954 bleef het lange tijd stil. Er verschenen wel populairwetenschappelijke boeken, zoals dat van Van Nimwegen over Ter Horst (1955). B. Hesselinks werk over Jannink (Gerhard Jannink & Zonen te Enschede, 1853-1938. Jaren van rationalisatie en verzet) was in 1983 het eerste van een reeks. Daarna verschenen publicaties van Van Schelven over Van Heek & Co (1984), Van Gerwen over Zwartz (1985), Fischer over Spanjaard (1986), Fischer e.a. over Gelderman (1991), De Haan over Van Gelderen-De Nijverheid (2002), Jansen over Blijdenstein (2006) en mijn eigen boeken over de Willink-bedrijven (2006) en Hofkes (2008). Hopelijk verschijnt het jubileumboek over Van Heek & Co van Van Nimwegen (geschreven in 1957) volgend jaar alsnog. Daarnaast zijn enkele boeken over textielfamilies verschenen. Over Ten Cate zijn verscheidene boeken gepubliceerd, maar geen omvattend overzichtswerk. Bedrijfs- en familiegeschiedenissen van de Scholten-fabrieken in Almelo en Enschede, de vier grote Ter Kuile-bedrijven en Van Heek-Schuttersveld in Enschede en de bontweverij van Stork in Hengelo ontbreken. Van sommige van deze bedrijven is het archief grotendeels verdwenen, maar het is dwaas dat er niets van belang over Ter Kuile of Scholten is geschreven.
 9. Van Schelven, *Onderneming en familisme*, 161.
 10. Memorie van Successie, verleden voor notaris H. van Opstall (een kopie van dit document ontving ik van John van Zuidam). De definitieve, door de belastingdienst goedgekeurde MvS bevindt zich op film op het HCO, toegangsnr. 136.4, inv.nr. 7/1203. De bedragen erin zijn iets lager. Een belangrijk gegeven is dat Van Heeks vrouw nog leefde, en zij dus de helft erfde.
 11. Ronald Jansen, *Blijdenstein & Co. 1801-1953*, Almere 2006, Bijlage 5.1, 224; Bijlage 6.1, 232. Het is vreemd dat de genoemde cijfers niet voorkomen in de door Jansen vermelde bronnen BW (Blijdenstein-Willink), inv.nrs. 4 en 48, en FAB (Familie Archief Blijdenstein), inv.nr. 338. Er moest vooral gezocht worden in BW inv.nr. 2, Balansboek 1857-1893. 12. HCO, Memorie van Successie, toegangsnr. 136.4, inv.nr. 4/8774.
 13. Zie voor een korte biografie van Jannink: Bastiaan Willink, 'Engbert Jannink 1836-1911' in: *Nederlandse ondernemers 1850-1950. Deel 3: Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Zutphen* 2011, 310-313.
 14. Er staat dan ook nog een debetpost van f 5.942,985 op zijn naam.
 15. Vermogen bij overlijden: Memorie van Successie, HCO, inv.nr. 6/5986.
 16. Zie voor alle feiten Willink, *De textielbaronnen*, 143, waar ook andere bronnen vermeld worden.
 17. Memorie van Successie Nico ter Kuile, HCO, inv.nr. 7/372.
 18. Willink, *De Textielbaronnen*, 131.
 19. Het archief bevindt zich in het Stadsarchief van Enschede. Er bestaat een uitgebreide inventaris van de hand van J. van Rijn, maar daarin zijn geen balansen of vergelijkbare documenten te vinden.
 20. Memorie van Successie, HCO, inv.nr. 7/3603.

Jeugdherinneringen van Annie Averink (Enschede 28 mei 1913 – Haarlem 1 februari 1991)

Verteld aan- en opgeschreven door haar zus Jo Klein Sprokkelhorst

Opoe

Het moet tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog geweest zijn, 1917 of 1918. Ik stond met mijn Opoe in de rij voor stokvis in de Deurningerstraat in Enschede, waar we woonden. Daar kwam één van mijn speelvriendjes, zoon van onze buurman Sanders, ons hollend tegemoet, roepend: "Hanna ie kriegt een neie vader". Er werd al een zwarte piano in ons huis naar binnen gewerkt. Opoe, mijn vertrouweling, was de moeder van mijn eigen vader. Aan mijn vader had ik geen levende herinnering, omdat hij al vroeg van moeder was gescheiden. De reden is mij nooit verteld. Wel voelde je dat er iets was,

Hanna in 1916 met haar moeder. De roepnaam Annie werd mondainer gevonden.

want er werd nooit over gesproken. Wel begrijpelijk, want scheiden was in die tijd een taboe. Na de scheiding bleef mijn Opoe Averink bij ons wonen en deed de huishouding.

's Morgens at ze haar pap uit een geëmailleerde ronde kom. Ik voelde me heel gelukkig, zittende op de stoof vóór haar, meelepeld uit dezelfde kom, in de grote keukenkamer met kokosmaten. We hadden een grote tuin en een binnenplaatsje waar altijd teilen water stonden. Mijn moeder runde de winkel op Deurningerstraat 39. Het was een Winkel van Sinkel waar potten, pannen, glaswerk, houten lijzen, poppen met houten koppen, etc. te koop waren. Mijn vader had mijn moeder die winkel gelaten, zodat ze een zelfstandig bestaan had. Het glas- en aardewerk kwam altijd aan in grote, met houtwol gevulde ronde manden. Als die manden uitgepakt werden, was het dolle pret met de houtwol. Opoe bleef ook na aankomst van 'de nieuwe vader' nog bij ons - ook al ongewoon -, maar dat kon niet blijven. Opoe was een heel klein tener vrouwtje met een Twentse knipmuts op en ze liep op klompen. Op haar tiende jaar was ze reeds voor dag en nacht in betrekking geweest. Later trouwde ze met een veel oudere man, die ik nooit heb gekend.

Nieuwe vader

Met de entree van mijn nieuwe vader kwamen er veranderingen [J.M. Klein Sprokkelhorst, hij noemde zich 'Klein']. Hij was een ondernemende man, speelde piano en toneel. Hij was eens 'Dolle Hans' in een stuk van Fabricius. Verder was het een driftkikker, die een grote mond op kon zetten, die in mijn oren nog harder klonk omdat het in de 'Hollandse' taal ging. Mijn omgangs-taal was Twents. De Nederlandse taal vond ik een vreemde taal, met koude drukte. Als er familie van Pa uit Amsterdam op bezoek kwam, smeerde ik hem de tuin in en verstopte me. Altijd waren er instructies voor handjes geven en hoe je je gedragen moest, nog afgezien

van de schone schort, die je om moest. Maar natuurlijk werd ik opgespoord en moest met de nieuwe familie kennis maken. Mijn moeder deed haar best mij aan mijn nieuwe vader te laten wennen en hem aan mij. Ik kreeg bijvoorbeeld een sinaasappel, verdeeld in partjes en dan zei mijn moeder: "Ga Pa ook een partje brengen". Dat deed ik dan. Maar hij zei dan: "Zet maar neer" en pikte het hele schoteltje in. Ik durfde dan niets te zeggen en liet het maar zo. Maar mijn sinaasappel was ik dan kwijt.

Geesje Beute, moeder van Annie Averink.

Boerenkerkhof

Toen ik naar school ging en lezen kon, waren er geregeld incidenten. Op de dag dat er boeken werden uitgeleend, kwam ik altijd te laat thuis. Zittend in de vensterbanken las ik spannende boeken, zoals 'Het Jodinnetje Elspeet', al voor een kwart uit. Dan werd me thuisgekomen het boek door Pa afgepakt. Voor straf moest ik dan het plaatsje aanvegen. Er moest een goede huisvrouw uit me groeien. Zelfs mijn lieve 'opoe' baarde dat zorgen: "Kind oe verliest oe ver-

stand..." zei ze vaak als ik weer in een hoekje verdiept was in een boek.

Voor het donderende geluid van mijn Pa was ik als de dood. Dat geluid heb ik me niet verbeeld, want buurvrouw Busschers heeft me wel eens gevraagd of ik geslagen werd. Nee, het was verbaal geweld. Mijn Opoe was er ook nog, die riep: "Pas op, als je haar slaat". Dan trok ze vast haar klomp uit en ging in de vechthouding staan. Het is er mee geëindigd, dat Opoe uit mijn leven verdween. Opoe met haar mahoniehouten kast waarin ze suikergoed en chocoladewerken bewaarde, die ze met St. Nicolaas kreeg en waar ze mij lange tijd mee verweerde. Mijn Opoe en Opoe Busschers, de moeder van de rijwielhandelaar aan de andere kant naast ons op nummer 45, waren mijn beschermengelen. Opoe Busschers trakteerde me op snoepjes en soms mocht ik de pronkkamer zien. Die was helemaal van glimmend mahoniehout en er stonden allemaal mooie dingen.

De drie broertjes Sanders waren katholiek. Elke avond hoorden we ze luidkeels bidden. Ik wist, dat dit gebeurde op hun blote knieën op de tegels in de bijkeuken. [Kruidenier Sanders, woonde op nummer 37. Het dubbel woonhuis 35 en 37 werd later door Bosman gekocht en in de jaren '50 afgebroken om plaats te maken voor het huidige winkelpand.] Het winkeltje van vader Sanders was een ouderwets winkeltje, waar ik suiker haalde voor mijn moeder. Op de toon-

Het pand van Bosman, Deurningerstraat 35- 37, rechts begon Sanders, geheel rechts het huis waar Annie woonde.

Annie Averink, een trouwe Partijvrouw

Hanna Jacoba (roepnaam Annie) Averink werd geboren in een arbeidersgezin in Enschede op 28 mei 1913. Omstreeks 1930 woonde zijn in Amsterdam Betondorp en was naaister in een lampenkappenatelier. Van jongs af aan had Annie grote interesse in het communisme. Zo werd ze als 13-jarige lid van de communistische jeugdbond 'De Zaaier', en als 17-jarige lid van de Kommunistische Jeugd Beweging (KJB). De Communistische Partij Holland (CPH) zag haar als een groot talent voor de partij, en zond haar daarom onder de naam Annie Schmidt van 1933 tot 1935 uit naar de internationale communistische kaderopleiding van de Komintern (= Communistische, derde Internationale), de Lenin-school te Moskou. Aan het einde van en direct na de 2e wereldoorlog speelde Annie een belangrijke rol in de discussie rond de heroprichting van de CPN en de leiderspositie van Paul de Groot met als resultaat dat de laatste de partijleider werd. Annie kreeg een plaats in het Dagelijks Bestuur, was leidster van het vrouwenbureau CPN, en was jarenlang leidster van de Controle Commissie die de Partij beveiligde. Annie steunde de partijvoorzitter Paul de Groot door dik en dun in de verschillende debatten en conflicten over de partijlijn. Dit betrof vooral de omgang met de destalinisatie die in de Sovjetunie na 1956 onder Chroesjtsjov plaatsvond, en de gekozen onafhankelijke positie in het ideologische conflict tussen de USSR en China.

Annie was van 1946 tot- 1949 voor de CPN actief in de gemeenteraad van Haarlem. Later ook als parlementariër in de Tweede Kamer (08-02-1966 t/m 21-02-1967) en lid en fractievoorzitter van de Eerste Kamer (april 1957 - november 1969). Voorts was zij vanaf 1954 secretaris van de Nederlandse Vrouwenbeweging, een organisatie die in de ogen van de toenmalige Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) als een communistische mantelorganisatie gold. In de jaren direct na de 2e wereldoorlog onderhield Annie het ondergrondse internationale contact met de PKI, de communistische partij van Indonesië; de CPN veroordeelde sterk de politionele acties van Nederland. In latere jaren ondernam zij - dit was óók een ideologische stellingname - reizen naar China (1949 en 1956/57) voor internationale contacten met de kameraden aldaar. Annie Averink overleed op 1 februari 1991 in Amsterdam.

bank stond een overdekte glazen bak vol met rolletjes pepermunt, nogablokken, drop en zo. Telkens als ik er kwam en het duurde lang voordat er iemand kwam om te helpen, kwam ik in

Deurningerstraat rond 1910. Rechts de apostelenhof. Bij de grote boom rechts ligt het boerenkerkhof.

de verleiding het deksel op te tillen en er wat uit te nemen. Maar zover kwam het nooit.

Op een dag kreeg ik een Vliegende Hollander, toen iets geheel nieuws. Vermoedelijk is het een zending van mijn vader Averink geweest. Het spreekt vanzelf dat ook de jongetjes Sanders er om de beurt op moesten. Het was ook een sport van ons om achter Belgische krijgsgevangenen, die in een lege fabriek waren ingekwartierd, aan te lopen en om scheepsbesluit te vragen [De Belgische krijgsgevangenen werden na de eerste wereldoorlog ondergebracht in de fabriek van Menko aan de Kottendijk achter de Noordendorp molen naast de spoorlijn naar Lonneker]. Op het 'boerenkerkhof' tegenover ons huis speelden we verstoppertje achter de grafstenen. Aan het zandpad bezijden het kerkhof woonden arme oudjes in het Apostelenhof. Geregeld moest ik daar een pannetje warm eten brengen

De hoek Deurningerstraat-Kottendijk met de Noordendorpmlen en het spoorlijntje naar Lonneker.

voor de 'oude baas', zoals mijn moeder hem noemde.

Driene

Aan het eind van de Deurningerstraat op de hoek van 'De Tuk' [volksnaam voor de Hengelosedwarsstraat] was de Coöp. Lonneker Melkinrichting. 's Morgens vroeg hoorde je het gerinkel van de melkbussen. Als je de fabriek voorbij was, kwam je op de Kottendiek, een zandweg die naar Driene ging. Liep je die af dan passeerde je de witte Villa van Van Heek, de textielabrikant. Op weg naar mijn andere Opoe, de moeder van mijn moeder - die in een landarbeidershuisje woonde in Driene - ontmoette ik dan altijd opa Klaas Beute. Hij was tuinman bij Van Heek en was altijd bezig in de bossen rondom. Klaas had een door de zon verweerd gezicht en krullend haar. Hij leunde dan even op zijn schop en kletste wat met me. Dan ging ik verder. Bij een bepaalde landweg zette ik het dan op een lopen, omdat daar een boom stond met een uitgegroeide tak, die op een galg leek. Daar was ik bang voor. [De Drienerweg liep door voorbij de huidige Horstlindelaan. Een deel van deze weg is later omgedoopt tot Mozartlaan en Zamenhoflaan. Voorbij de Horstlindelaan waren heidevelden.] Daarna kwam een groot stuk weiland met een grote boerderij en zag je de witte muur waar Opoe Beute, geb. Annigje Stakelbeek, op nr. 417 woonde. In het huisje ernaast woonde oom Hendrik, mijn moeders broer, en tante Jo. Opoe Beute was een klein vrouwtje en leed aan een longziekte. Voor het huis aan de overkant van de weg hadden ze een aardappellandje, dat zij onderhield. Tante Siën, de jongste zus van

mijn moeder, die maar 5 jaar ouder was dan ik, ging met mij verder de hei op. Op de hei waren kleine poelen. Als ze dichtgevroren waren, gingen we er op glijden. We noemden het 'het eiland Cuba'. Bij Opoe brandde een ouderwetse kachel, waar je je voeten op kon zetten. Ze sneed het brood, tegen haar borst gedrukt. De familie kwam uit Wanneperveen. Daar ging mijn moeder maar drie jaar naar school. 's Winters ging ze met haar vader paling vissen. Later gingen ze allemaal naar Enschede en alle ooms en tantes werkten in de textielabrieken. Opa bleef tot zijn pensioen tuinman bij Van Heek [op Huize De Kotten, het huidige Kottenpark]. Ik was graag in Driene. 's Avonds bracht oom Jan me dan naar huis op de fiets. Hij had dan de gewoonte om te zeggen: "Hanna trek eens aan mijn vinger" om vervolgens een harde wind te laten. De terugtocht was altijd interessant vooral als de maan scheen. Ook de familie in Driene informeerde altijd hoe ik behandeld werd door de nieuwe pa.

Huize de Kotten.

School

Op school ging ik in de Molenstraat. Rechts was het oude mannen en vrouwenhuis, links het abattoir. De oudjes zaten voor de grote ramen. Bij het slachthuis waren geregeld karren met ingewanden en andere stinkende zaken te zien. In de derde klas hadden we een meester. Hij sloeg nog met een rietje en vernederde sommige timide jongens. Wat had ik de pest aan die man. Hij bestond het een jongen die strafregels had gemaakt, ook nog eens voor de klas te halen en hem dan met vragen door de mangel te halen wat zijn ouders er wel van vonden. De jongen werd wit om zijn neus, liet zijn hoofd zakken en

De hoek Deurningerstraat-Kottendijk.

zei met trillende lippen, dat hij het nooit meer mocht van zijn moeder. Toen fluisterde ik mijn buurvrouw toe, dat mijn moeder dat nooit zou zeggen. De meester hoorde het en ik moest herhalen wat ik had gezegd. Gevolg strafregels waarin ik, ik weet niet meer hoeveel keer, op moest schrijven dat ik zoiets niet mocht zeggen. Mijn moeder keek er wel van op. Maar verdere gevolgen had het niet. Overigens ging ik graag naar school. In de tweede klas kon ik een hele tijd niet want ik kwam onder de eczeem te zitten. Een soort vlecht zei men. Elke dag kwam er

Klaas Beute, opa van Annie Averink, tuinman bij Van Heek.

een non in ouderwetse zwarte pij gekleed aan huis om de korsten te verzorgen. Toen alleen mijn benen nog in de windsels zaten, hield ik het thuis niet langer uit, ik moest het dan maar weer proberen. Maar omdat ik geen doktersbewijs had dat het was toegestaan, moest ik na een uur weer huiswaarts keren.

Annie in 1943 geportretteerd in de fotostudio van haar vader, Foto Chic Nieuwendijk 185 naast de beroemde ijssalon Van der Linde.

Domela Nieuwenhuis

Toen ik al goed kon lezen, deed ik nog een schokkende ontdekking. Op zolder vond ik een doos met correspondentie tussen mijn moeder en mijn stiefpa. Hij bewonderde haar. Toen ze toegestemd had hem te trouwen, stelde hij voor, me op een kostschool te doen. Dat wees mijn moeder af. Ze heeft nooit geweten dat ik van dat snode plan wist. Maar het verzet om zo gauw mogelijk mijn eigen weg te gaan moet toen wel in de kiem geboren zijn. Met 14 jaar ben je groot. Daarom wilde ik snel ouder worden. Overigens was Pa een ondernemende man met hobby's. Zo bouwde hij een broedmachine en

waren we in de tuin getuige van de geboorte van vele kuikens. Ook later toen het ons materieel slecht ging, ondernam hij van alles om geld in het laatje te brengen voor het gezin. Als gebeurtenissen uit de Enschedese tijd herinner ik me, dat hij naar de begrafenis van Domela Nieuwenhuis ging in Amsterdam, waarover hij later boeiend vertelde. De massa's mensen die er waren, de kist overdekt met een Rode Vlag,

het maakte veel indruk op me. Ook weigerde hij mee te doen aan een winkelierscomité om het regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina te vieren in 1923. De straten waren versierd met kleurige bogen en lichtjes. Het gevolg was dat we definitief geboekt stonden als 'rooien'.

Stakingen

Na de geboorte van Jo kwamen er nog twee zus-

Annie Averink, een communistische verzetsvrouw

Al op 10 mei 1940, de dag van de capitulatie, liet Annie drie gevluchte Duitse communistische kameraden met spoed tijdelijk onderduiken bij de familie Van het Reve, de bekende familie van de latere Slavist Karel van het Reve en schrijver Gerard (van het)Reve. Al snel zat zij met haar echtgenoot Cor Fels – zij trouwden in oktober 1940 - diep in de illegale activiteiten die vanuit de Communistische Partij Nederland (CPN) werden ondernomen. De bekendste activiteit is de oproep tot de Februaristaking. De razzia op joodse mannen in februari 1941 leidde ertoe dat de CPN onder leiding van o.a. Cor Fels en Annie Averink opriep tot staking. Annie verspreidde daarvoor het bekende pamflet 'Staakt!, Staakt!, Staakt!' bij de tramremise Kromme Mijdrechtstraat.

Na afloop van de staking nam het verzetswerk nog meer toe. Zo nam zij de leiding over van de sectie Amsterdam-Zuid van de illegale CPN, en verleende vooral hulp aan joodse onderduikers. De Gestapo kwam haar echter op het spoor, en zij dook onder met de schuilnaam 'Mevrouw Bakker' in een pension van mevrouw Heringa in de Euterpestraat (nu Gerrit van der Veenstraat). Overigens, dezelfde straat waarin het hoofdkwartier van de Sicherheits Dienst (SD) was gevestigd. Op een dag in 1942 viel de Gestapo het pension binnen op zoek naar een mevrouw Bakker, verdacht van het geven van hulp aan joden; echter, mevrouw Bakker was niet te vinden. En zo zat Annie gedurende de oorlog op 28 verschillende onderduikadressen, óók onder de schuilnaam Annie Klein.

In 1943/44 ging Annie op verzoek van de CPN naar Haarlem. Daar waren bijna alle CPN-kaderleden opgepakt of vermoord. Haar taak was een nieuwe verzetsgroep, een knokploeg, op te richten en te instrueren in het illegale werk. In deze groep zaten onder meer nu bekende verzetsstrijders als Hannie Schaft, 'het meisje met het rode haar', en de zusjes Oversteegen. Zo was Annie met haar verzetsgroep betrokken bij overvallen om gevangen genomen kameraden uit het kamp Vught te bevrijden. In februari 1944 werd de voormalige CPN-leider Jan Postma bevrijd. De als koks in de SS-keuken te werk gestelde CPN-leden Frits Kogenhop en Dirk Stolk werden bevrijd door de Duitse bewakingssoldaten met verdovingsmiddelen in slaap te brengen, waarna de beide mannen met Annie per fiets vluchtten en onderdoken bij de plaatselijke communist Gerrit de Graaf. In deze periode leerde ze ook haar latere tweede echtgenoot kennen, Eep van Ommeren, waarmee zij na haar scheiding van Cor Fels in 1946 trouwde. Een heel apart verhaal vormen de contacten met de Georgische krijgsgevangenen – Annie sprak vloeiend Russisch (zie andere kader) -, die in oktober 1943 eerst in Zandvoort en in 1945 in Texel waren ondergebracht. Via hen kreeg Annie springstof en kaarten van de mijnenvelden in de Haarlemse duinen in handen. Ook haar inzet op het laatst van de Hongerwinter van 1944/45 bij de voedselpetitionnementen – vrouwencomités van de CPN die ijverden voor méér en beter voedsel – was groot, ondanks dat zij zelf behoorlijk ziek en verzwakt was door honger en grote spanningen. Zij kreeg het verzetshedenkingskruis voor haar verzetsdaden in de bezettingstijd. Maar de moeilijke jaren en de vele doden zouden haar nooit meer loslaten.

sen en als hekkensluiter een jongen. Als kinderen konden we het goed met elkaar vinden. Maar het subtiele onderscheid dat pa maakte tussen zijn eigen kinderen en mij ontgingen me niet. Maar tussen ons kinderen groeide er een soort solidariteit door. Jo, die 6 jaar jonger was dan ik, gaf hij meer zakgeld, naar dat deelden we dan. Op een zondag gingen Jo - voor haar welzijn werd ik altijd verantwoordelijk gesteld -, mijn vriendin Gerda en ik naar buiten, strobloemen plukken. Uiteindelijk kwamen we in Hengelo terecht en begon het al te schemeren, de schrik sloeg me om het hart. Hoe moesten we voor donker thuis komen? We vroegen een paar boerenjongens, die op weg waren naar Enschede, ons mee te nemen op de fiets, Gevolg, Jo was het eerste thuis. Ze glipte de huiskamer binnen, die vol zat met visite. Toen haar gevraagd werd waar ik was, viel ze - 4 jaar oud - niet door de mand en zei "Annie praat nog wat met Gerda". Tijdens de grote textielstaking in 1923, die met uitsluiting van 20.000 arbeiders eindigde, stond pa aan de kant van de textielarbeiders. De staking duurde lang. Ineens was het stil in de straat. Geen fabrieksfluiten meer die de

Annie van Ommeren-Averink.

Staking 1924; uit de collectie van Willem Janssen.

werktijd beëindigden, geen rijen mensen meer op schoenen en klompen, die anders dagelijks door onze straat kwamen op weg naar huis. In de verte hoorde je ze altijd al aankomen. Je hoorde verhalen over honger en van mensen die zelfs aardappelschillen aten. Er bestaat nog een foto van Pa achter een tafel met pakketten bij de uitdeling door de Internationale Arbeidershulp. Het eind van het lied was, dat de winkel niet meer rendeerde. Het pand werd overgedaan aan Bouke Müller, die getrouwd was met de oudste zus van moeder, tante Fenna. Zij hadden een groentewinkel in de nieuwe wijk Pathmos en begonnen een filiaal in ons huis. Tante Fenna had een zoon Jantje, die ongeveer even oud was als ik. Oom Bouke speelde klarinet in het plaatselijke muziekcors Excelsior. De textielstaking maakte een einde aan het leven in Enschede. We vertrokken naar Holland.

Familiefoto's: © 2014 archief Fam. Van Ommeren-Averink.

Met dank aan Anita van Ommeren-Averink en Joke Lankhorst-van Wijngaarden,
De teksten in [...] zijn aanvullingen door Jan Brummer

Jacob van der Goot, architect / bouwmeester

Frank van Zuijlen

.....

Jacob van der Goot (1859 – 1933) is geen groots architect geweest. Hij kreeg niet de bekendheid die andere architecten in die tijd wel kregen, zoals Karel Muller, Gerrit Beltman en Johannes Sluijmer. Van der Goot maakte, evenals zoveel bouwmeesters rond 1900, gebruik van bouwstijlkenmerken die hoorden bij de neostijlen. Zijn stijl is niet direct herkenbaar, of echt persoonlijk. Wel is er een zekere ontwikkeling te bespeuren. Zijn eerste ontwerpen zijn wat lossers en speelser van toon dan de latere. De villa's uit de vroege periode werden vaak in de chaletstijl gebouwd met veel serres en torentjes. Enkele latere ontwerpen maken een meer streng ogende klassieke indruk.

Hij was minder bekend dan bijvoorbeeld Gerrit Beltman. Wellicht komt dat omdat de naam Beltman vaak direct verbonden wordt met de textielabrikanten en hij juist in de omgeving van en binnen Enschede veel projecten had. De bouwproductie van Jacob van der Goot is een stuk lager dan die van Beltman.

Jacob, geboren en getogen in Hengelo, bouwde en ontwierp veel voor de metaalfabrikanten, die rondom en in Hengelo hun herenhuizen wilden hebben. Van der Goot had echter ook opdrachtgevers in Bussum en omgeving. Samen met de architect C.J. Kruisweg had hij een kantoor in Bussum. Vanuit deze plek hebben zij veel huizen, villa's en andere gebouwen ontworpen. Zie de oeuverlijst.

Van der Goot heeft in Zwolle zijn opleiding tot bouwkundige gevolgd. De compagnon van Jacob was de architect Cornelis Jacobus Kruisweg. Kruisweg is op 14 januari 1868 geboren te Harlingen. Hier is hij ook opgeleid tot architect/bouwkundige. Hij overleed in 1952. De samenwerking tussen Kruisweg en Van der Goot was vooral een praktische. Architect Kruisweg ontwierp het bouwobject en Van der Goot maakte de detailtekeningen en de berekeningen. Omdat beide architecten ook geheel zelfstandig werkten, waren ze heel goed in staat alle onderdelen van het bouwproces uit te voeren. Zij hadden ook een kantoor aan de Enschedesestraat 2 te Hengelo.

De bouwproductie van Van der Goot en Kruisweg lag rond de eeuwwisseling op 178 objecten. Hiermee waren zij in de periode 1890 – 1915 de op één na grootste bouwonderne-

ming van deze regio, ruim negen procent van het totaal in Twente. Op plaats één stond Beltman met 369 bouwobjecten. De jaaromzet van Van der Goot en Kruisweg lag op zestig procent van die van Beltman. Deze architect bereikte per jaar een omzet van 145.000 gulden. Op plaats drie stond de in Enschede geboren architect Hendrik Reijgers.

De genoemde architecten kregen opdrachten voor geheel verschillende projecten: van renbaanonderkomens tot stations, van schoolgebouwen tot fabriekshallen en veel villa's. Vanaf 1884 werden door Van der Goot en Kruisweg negen villa's gebouwd, waaronder in 1900 Villa Het Tichelwerk te Hengelo. Beltman ontwierp er acht en Elzinga vijf. (bron, Stenvert, R., Kolman, C. & Olde Meierink, B. 1998, Monumenten in Nederland: Overijssel. Zeist/Zwolle)

Oeuverlijst Van der Goot / Kruisweg

Voor zover bekend hebben Van der Goot en Kruisweg geen opdrachten in het buitenland uitgevoerd.

Verschillende van de door Kruisweg en/of Van der Goot ontworpen huizen vallen onder Monumentenzorg. Hierover zijn verder geen details opgenomen in dit niet volledige overzicht.

Baarn

1904, Villa De Bakermat, Jacob van Lenneplaan 51. Gebouwd voor D. A. Pos, directeur van de ANWB, een kruising van Jugendstil en chaletstijl.

Villa Beursstraat 1B Hengelo.

Beverwijk

1924, Villapark 'Oud-Akerendam'. Van der Goot en Kruisweg werkten bij dit project samen met de gemeentearchitect N. de Wolf.

Borne

1891-1894, Huize Meyling, Stationsstraat 74, voor H. Meyling van de brouwerij Meyling en Barteling te Hengelo.
1897, Woning, Stationsstraat 7, voor Jhr. Van

Bönninghausen. Samen met Kruisweg.
1906, Erve Bartelink, Weerselosestraat 301, in landelijke stijl gebouwd door Kruisweg en van der Goot, voor Exploitatiemaatschappij Meyling.

1909, Hotel De Keizerskroon, Dorsetplein 3, voor de familie Meyling.

1912, Woonhuis, Prins Bernhardlaan 24, voor de firma Dikkers.

De Doopsgezinde pastorie, Ennekerdijk 31.

Bussum

1893 of 1897, Nieuwe 's-Gravelandseweg, de stallen en bijgebouwen van de renbaan Cruisbergen.

1901, Villa Oldeberm, H.J. Schimmellaan 9, de in chaletstijl gebouwde villa is nu gemeentelijk monument. Beide architecten staan vermeld.

1903, Sara's Cottage, Nieuwe Hilversumseweg 12. Gebouwd voor de kunstschilder J.B. de Hoog, vernoemd naar zijn vrouw Sarah. Nu een gemeentelijk monument.

1906, Villa Lindenrode, Lindelaan 16.

1908, Villa Eijkenrode, Nieuwe Hilversumseweg 3.

1908, Villa Beerenstein, Beerensteinlaan 73.

1910 of 1915 Villa Micro Cosmos, Brediusweg 17/25.

1914, Voormalige openbare bibliotheek aan de Generaal de la Reijlaan 12.

1915, Kerk voor de Vrijzinnige geloofsgemeenschap NPB, Iepenlaan 26.

1923, Kerk van de Doopsgezinde Gemeente, Wladimirstraat 10. Architect Kruisweg.

1925, Villa "Oud Holland". Restauratie. Deze villa aan de Nieuwe 's-Gravelandseweg 9 werd gebouwd in de periode 1900-1906. Architect Kruisweg.

Delden

1915, Machinegebouw voor de elektriciteitsvoorziening op het landgoed Twickel.

Diepenheim

1898, Buitenplaats Peckedam, in cottigestijl gebouwde villa voor barones Van Hogendorp-Schimmelpenninck.

1905, Huis te Diepenheim, verbouwing van huis uit 1648, Stedeke 1.

Aanbouw met een traptorentje in opdracht van Jonkheer L.G. Schimmelpenninck.

Enschede

Onderstaande bouwwerken zijn een coproductie van Van der Goot & Kruisweg.

1896, Stadsvilla voor W.H. van Heek, Hengelosestraat 98.

Gebouwd in een neo-renaissancistische stijl.

1900 / 1901, Villa's voor Ter Kuile.

Beide villa's zijn afgebroken in de jaren zestig van de vorige eeuw. Het ene, min of meer

traditionele huis is gebouwd/ontworpen voor E. ter Kuile. Hij was mede-eigenaar van de Paardehaarweverij A.C. ter Kuil, later werd dat A.C. ter Kuile.

De andere, rechthoekige, villa droeg als naam Villa Ravenhorst

Dit pand van Frederik Gerhard ter Kuile sneuvelde ten behoeve van de aanleg van de Boulevard 1945. Dit laatste pand stond op de hoek van de (v.m.) Gronausestraat en de Oliemolensingel/Hogelandsingel.

Met dank aan Stadsarchief Enschede.

1927, Hof Espelo, Weerseloseweg 255, gebouwd voor G. Cromhoff.

Hilversum

1901, Het station van de Gooise Tram maatschappij, Larenseweg 1. Een in geel baksteen opgetrokken pand met Jugendstil elementen. Is nu het kantoor van Connexion.

1904, Villa 'Oud-Beijerland', 's-Gravelandseweg 49. De villa werd gebouwd voor mevrouw A. van der Weel-du Celliée Muller. In 1906 kreeg de villa een nieuwe eigenaar en een nieuwe naam. In 1999 is dit huis 'Luctor et Emergo' door brand verwoest.

1913, Landhuis Vogelsangh, Nimrodlaan 12. Statig landhuis in een nieuwe historiserende stijl. Werd in 2000 gerenoveerd en verbouwd.

1916, Villa Kruisvoorde, 's-Gravelandseweg 45.

Hengelo

1895, Ontwerp voor het eerste ziekenhuis, Drienerdwarsweg (later Ziekenhuisstraat).

1895, Voormalig Klooster St. Antonius, Thiemsbrug/ Marktstraat.

1896, Villa aan de Drienerwoldeweg 35, gebouwd voor fabrikant A. Warnars, in chaletstijl naar plannen van Kruisweg en Van der Goot.

1897, Villa De Belder, Enschedesestraat, voor C.J.O.D. Dijkers, directeur van een metaalfabriek. Onderdelen voor stoommachines. De villa werd voor de Tweede Wereldoorlog afgebroken. Er werd wel een nieuwe villa De Belder gebouwd. Ontwerp van architect Arnold Winters. Eind 19e eeuw, Stadhuis, uitbreiding met een derde verdieping.

1900, Nutsspaarbank, Drienerstraat 26. Het pand heeft een trapgevel in neo-rennaissance stijl.

1900, Villa Tichelwerk, M.A. de Ruijterstraat 1.

Villa Drienerwolde Drienerwoldeweg 35 Hengelo.

Opdrachtgever was Willem Stork. Sinds 1998 rijksmonument.

1900-1920, Tuinmanshuis bij villa Het Tichelwerk.

1901, Villa, Grundellaan 23, voor E. PH. Seidel.

1902, Gieterij voor de Koninklijke machinefabriek Gebroeders Stork & CO, Lansinkesweg.

1903, Herbouw Nederlandse Katoenspinnerij voor De Monchy.

1903-04, Uitbreiding van de Koninklijke Weefgoederen Fabriek fa. C.T. Stork, Lansinkesweg.

1910, Ontwerp voor het Poortgebouw Algemene Begraafplaats, Bornsestraat 27.

1914-15, Tuberculosegebouw van de Vereniging tot bestrijding van tuberculose, van Alphenstraat 19, in samenwerking met Kruisweg.

1925, Villa, Beursstraat 1b, voor de directeur van de Hengelose Bierbrouwerij de heer G. Meyling.

1900-1932, Electriciteitscentrale, Bornsestraat 7, voor firma Hofstede-Crull en Willink, samen met Kruisweg.

Laren

1917, Schakelstation van de Hollandse Electriciteits Maatschappij, Remiseweg 12.

Oldenzaal

1898, Woonhuis, Steenstraat/Grootestraat. Van der Goot en Kruisweg hebben het voormalig postkantoor dat opgetrokken was in een eclectische stijl omgebouwd tot een woonhuis voor de textielabrikant H.P. Gelderman. Nu wordt het onderste gedeelte van het pand gebruikt door de Smulhoek.

Rijssen

1912, Vrijstaande blokvormige villa, Wierdensestraat 114.

Woonhuis voor- en zijkant Wierdensestraat 114 Rijssen. Ingevoegd woonhuis voormalige situatie.

Goorse klok bij OKT

Henk Kamp

De Oudheid Kamer Twente heeft onlangs via bemiddeling van Theo van Stapele voor haar collectie een bijzondere Goorse stoelklok van J. Olminkhof uit de USA in bruikleen gekregen. De klok is afkomstig van een boerderij de Jonge Scholte uit de boerschap Olden Eibergen, waar hij sinds mensenheugenis gehangen had. De boerderij is al in 1888 bekend onder de naam hof ten Alvinckhove.

De stoel is van eikenhout met een getoogde kap zonder loodversiering, zoals dat in Goor gebruikelijk was. De zijkanten van de achterplank zijn gecontourneerd of te wel gegolfd. Het uurwerk heeft een beschilderde wijzerplaat, onder deze beschildering zit mogelijk nog de originele beschildering met signatuur en jaartal. Boven de wijzerplaat zit een opgeschroefd verguld loden bellood. En aan weerszijden verguld loden engelenkopjes zonder kroon boven het engelenkopje zoals vaker in Goor. Er is een ijzeren uurwijzer met integrale wekkerschiif met een stelschroefje en een ijzeren minutenwijzer met passageboog, die bedoeld is om de minuutwijzer over het stelschroefje te laten gaan. Het uurwerk is opgebouwd met messing pilaren die bevestigd zijn met moeren. Het heeft een ankergang met omhoog staande gaffel en een gedeelde slinger, het heeft een zaagslagwerk dat vol slaat op twee bellen, het hele en het halve uur. Het geheel is een klok die grote overeenkomst vertoont met een klok die gesigneerd is: A. TER SWAEK C.BAKKER. GOOR 1748; het heeft hetzelfde bellood met het wapen van Almelo en een ongeveer zelfde type messing uurwerk. Gezien de overeenkomsten met deze en ook andere gesigneerde klokken van A. ter Swaek en/of C.W. Bakker kunnen we er van uitgaan dat deze stoelklok van A. ter Swaek of C.W. Bakker is.

Hier volgt een beknopte geschiedenis van deze klokkenmakers te Goor. Antonie ter Swaek, geboren 1692 en overleden in 1772, was een leerling van Joan Sprakel te Goor, van de klokkenmakers familie Sprakel waarvan de eerste vermelding in 1577 is. Antonie is gehuwd voor 1721 met de dochter van Joan, Anna Christina Sprakel. Samen met zijn schoonvader maakt hij in 1723 een nieuw toren uurwerk in Haaksbergen. Carel Willem Bakker was een leerling van Antonie ter Swaek. Bij de volkstelling van 1748

staat hij genoteerd als werkzaam in Antonie's huis. We hebben tevens een stoelklok uit 1748 met hun beider naam. Carel Willem Bakker, geboren 1726 en overleden in 1806, was de zoon van Helena ter Swaek, een zuster van Antonie, en Johan Conrad Bakker. Antonie ter Swaek woonde tot 1727 in het huis van zijn ouders en voerde van 1718 tot 1723 een proces met zijn buurman inzake het zetten van een smidse voor zijn klokkenmakers werkplaats. Hij verhuisde in 1727 naar zijn nieuwe woning-werkplaats bij de school. Zijn zuster Helena ter Swaek woonde

aan de andere kant van hun ouderlijk huis, maar na het overlijden van haar man Johan Conrad Bakker is zij verhuisd naar haar ouderlijk huis.

In dit huis woonde en werkte later Carel Willem Bakker tot zijn dood in 1806.

Een eenvoudige spraakkunst van het Twents

Willem Bulter

.....

Al vanaf hun pensioen komen ze geregeld bij elkaar om elkaar hun liefde voor het Twents te belijden, de neerlandici Hans Hetterschijt en Theo Kamphuis, en de germanist Henk Swennenhuis, drie voormalige docenten van het Jacobuscollege in Enschede. Hun droom was het om ooit samen een eenvoudig boekje uit te geven over de regels van het Twents, want zij beschouwen onze streektaal

as 'n groten eek
wassen in eeuwen

en zonnen riekn knoeperd den ma'j nich
umdoon, net zo min a'j n Kroezenboom
umdoot.

Wat mij betreft zijn de drie Twentse Methusalems – samen bijna een kwart millennium oud – geslaagd in hun opzet. Ze hebben een handzaam boekje geschreven waarin de grammaticale regels van het Twents op een overzichtelijke en inspirerende wijze worden uitgelegd. In het ABN (Algemeen Beschaafd Nederlands), voor alle duidelijkheid. Na de uitleg van de regels volgt een blok met oefeningen, zodat het boekje ook geschikt is voor zelfstudie.

Waar mogelijk zoomen de auteurs in op Twentse eigenaardigheden. Bij de behandeling van het zelfstandig naamwoord bijvoorbeeld wijden ze een nostalgische paragraaf aan de eigennamen, want op de boer gingen ze daar in deze streek anders mee om dan in het perfide Holland. Bij een kennismaking vroeg je hier niet aan een ander “Hoe heet je?” maar “Woar bi'j van?” Het antwoord op die vraag kende veel variaties, bijvoorbeeld:

Ik bin van Huttentoon.
Ik bin van Tankesjan.
Ik bin van Hermsjan.
Ik bin van Jan op de Tij.
Ik bin van Spiekerjozef.
Ik bin van Sikkenjan.

Ik bin van Wieffersbets.
Ik bin van de Kesboer.

Deze variaties verwijzen achtereenvolgens naar de voor- en achternaam van de vader, de naam van vader en grootvader, een veldnaam, een beroep, dieren waarin iemand handelt, en een tweetal boerderijnamen.

Een ander verschil met het westen is dat kerels hier nog steeds voorgaan, als een groep mensen wordt toegesproken. Zegt de Hollander “Dames en heren!”, de Twentenaar zegt “Kearls en vrouwleu!” Of is deze aanspreking ook nostalgie geworden?

Ik denk dat de auteurs vooral veel plezier hebben beleefd aan het opsporen van deze Twentse ‘bijzonderheden’. Ze vergelijken het Twents daarbij niet alleen met het Nederlands, maar als het zo uitkomt ook met het Middelnederlands, het Duits en zelfs het Engels. Een kleine bloemlezing.

Het eigenaardige gebruik van het woordje *hen* in zinnen als:

Bi'j nog *hen* fietsen wes?

“Zijn vrouw is ziek” luidt in het Twents:

Hee hef de vrouw zeek,

“Jij bent ook een mooie!”

lej bint miej ok 'n mooien!

Het ingelaste *miej* noemen de auteurs een ‘ethische datief’: komt in het Twents veel meer voor dan in het ABN, menen ze.

Welke van de twee volgende zinnen heeft een oostelijke volgorde?

Wee'j zeker dat hee kommen zol?

(groene volgorde)

Wee'j zeker dat hee zol kommen?

(rode volgorde)

Het goede antwoord is: de groene volgorde. Dit is toevallig ook de (verplichte) Duitse volgorde. Vergelijk:

Ich weisz dass er da gewesen ist.

In het moderne Twents kun je overigens niet meer van een voorkeursvolgorde spreken. Johan

Gigengack bijvoorbeeld gebruikte in de De boe-
tenste duusternis bijna altijd de rode volgorde.

Het is altijd gemakkelijk als Tukkers die deftig
Hollands proberen te gebruiken, hun landsaard
per ongeluk verraden. De auteurs geven daarvan
een mooi historisch voorbeeld. De Oldenzaalse
richter Bos, die een dagboek in het Nederlands
bijhield, noteerde in 1775:

Ben in Doringen vissen geweest.

Hij had in het Hollands moeten noteren:

Ben in Deurningen wezen vissen.

Vergelijk met de Twentse vertaling:

Bin in Dörningen vissen wes.

Die richter Bos! Toch een onbeschaafde Tukker.

Valt er dan niks op het boekje aan te merken?
Jawel. Sommige lezers zullen niet zitten te wach-
ten op uitleg over elementaire grammaticale be-
grippen. Een enkele keer schieten de auteurs
daarin door, zoals aan het begin van hun boekje,
waarin ze een omstandige definitie van het be-
grip 'woordsoorten' geven. Geen woord Twents
op deze eerste pagina. Moest het begin van een
tekst niet altijd juist interesse wekken? Gelukkig
blijven de grammaticale definities verderop bin-
nen de perken en neemt het Twents de over-
hand.

In het boekje staan ook leuke tabellen met 'sa-
mentrekkingen' die in het Twents mogelijk zijn,
zoals: kan'k (kan ik), ma'k, wa'k loa'k, bi'j, doo'w,
krie'j (krieg iej). De aandacht daarvoor is terecht,
want het is een opvallend kenmerk van het
Twents. De benaming 'samentrekking' is echter
misleidend. Het verschijnsel heet in de wereld
van de taalkundigen 'enclisis' of 'enclitisch ge-

bruik van het voornaamwoord' (het is niet an-
ders). Het begrip 'samentrekking' is gereserveerd
voor het samentrekken c.q. weglaten van woor-
den of woorddelen (Ik worstel en kom boven.
Voor- en nadelen).

Een eenvoudige spraakkunst van het Twents is
door de auteurs in beperkte oplage in eigen
beheer gedrukt. Het is enig in zijn soort, en
alleen daarom al verdient het een bredere ver-
spreiding dan de auteurs in hun bescheidenheid
voor ogen stond.

Een eenvoudige spraakkunst
van het
TWENTS

door
**Hans Hetterschijt
Theo Kamphuis
Henk Swennenhuis**

prijs: 15 euro • formaat A5 • harde kaft • 140 pagina's

De schrijvers Hans Hetterschijt (neerlandicus),
Theo Kamphuis (neerlandicus) en Henk Swennenhuis (germanist) hebben
voor iedereen die geïnteresseerd is in het lezen, schrijven en spreken van het Twents,
de hedendaagse Twentse grammatica beschreven.

Belangstelling?
Neem contact op met één van de auteurs:

H.Hetterschijt tel 053-4330743 jhetterschijt.1@kpnmail.nl	Th. Kamphuis tel 053-4343234 t.kamphuis@kpnmail.nl	H. Swennenhuis tel 053-4352184 h.swennenhuis@lijbrandt.nl
---	--	---

VAN MEGGELEN KERSSENBERG
ASSURANTIËN

VERZEKERINGEN HYPOTHEKEN PENSIOENEN

Boddenkampsingel 86 - 88
Postbus 334, 7500 AH Enschede
Telefoon: 053 - 435 01 04
E-mail: info@vmk-assurantien.nl

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherf van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherf af als zomaar een scherf. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.

OKT huis Stroinksbleekweg 12b, 7523ZL Enschede
T 053-4787447 E info@oudheidkamertwente.nl

**Vereniging Oudheidkamer
Twente**